

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА:
РОБОЧА КНИГА
СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА**

Посібник

**VIVERE!
VINCERE!
CREARE!**

Київ 2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

СОЦІАЛЬНА РОБОТА:
РОБОЧА КНИГА СОЦІАЛЬНОГО
ПРАЦІВНИКА

Посібник

Київ 2013

УДК 373.66 (075.8)
ББК С 9я7
С 692

Автори: *О. А. Блінов, М. С. Гурицька, Н. Г. Ісхакова,
Т. В. Ковальова, В. В. Куліченко, Л. В. Мазур,
Н. Є. Новікова, Л. Є. Просандеєва, І. Ф. Тімкін,
І. Я. Ткач, Л. С. Тупчієнко, Ю. П. Шатило,
В. М. Шевченко*

Рецензенти:

О. М. Кокун — д-р психол. наук, проф.
(Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України);
А. О. Ярошенко — д-р філос. наук, проф.
(Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова);
Т. В. Петренко — канд. пед. наук, доц.
(Національний авіаційний університет)

*Затверджено методично-редакційною радою Національного авіа-
ційного університету (протокол № 5/13 від 13.06.2013 р.).*

Соціальна робота: Робоча книга соціального працівника :
С 692 посібник / *О. А. Блінов, М. С. Гурицька, Н. Г. Ісхакова*
[та ін.]. — К. : НАУ, 2013. — 164 с.

У посібнику відображено актуальні питання теорії і практики соціальної роботи, її зв'язок з соціальною політикою та правові засади діяльності соціального працівника. Розглянуто соціально-психологічні особливості професійного відбору соціальних працівників, наведено професіограму та психограму професії соціального працівника.

Посібник розрахований на студентів вищих навчальних закладів, що навчаються за спеціальністю «Соціальна робота», викладачів та тих, хто практично зайнятий у сфері соціальних послуг та соціального захисту.

УДК 373.66 (075.8)
ББК С 9я7

© Блінов О. А., Гурицька М. С.,
Ісхакова Н. Г. [та ін.], 2013
© НАУ, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Розділ 1. СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ТЕОРІЯ, ЗАСАДИ, ДОСВІД ...	5
1.1. Взаємодія соціальної політики та соціальної роботи.....	5
1.2. Сутність соціальної роботи	18
1.3. Державно-правові засади соціальної роботи	25
1.3.1. Сутність державно-правових засад соціальної роботи	25
1.3.2. Правове регулювання соціальної роботи з окремими категоріями громадян	31
1.4. Соціальна робота в контексті діяльності соціального працівника.....	43
1.5. Формування самоцінності під час підготовки соціальних працівників	55
1.6. Соціальна робота за кордоном: зміст, організація, ефективність	68
Розділ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ПРАКТИЧНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	89
2.1. Методологія соціальної роботи.....	89
2.2. Методи соціальної роботи	93
2.2.1. Класичні методи соціальної роботи.....	94
2.2.2. Методи соціальної роботи (сучасна класифікація)	99
2.2.3. Інноваційні методи соціальної роботи	107
2.3. Соціальні технології та технології соціальної роботи	113
Розділ 3. СОЦІАЛЬНА РОБОТА: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ	127
3.1. Психологічні особливості роботи соціального працівника.....	127
3.2. Професіограма діяльності соціального працівника	138
3.3. Психограма професії «соціальний працівник».....	149
ДОДАТКИ.....	152
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	158

ПЕРЕДМОВА

Соціальна робота в усьому світі є актуальною і перспективною, у багатьох країнах — зрілою професійно і ефективною практично. Такого стану має досягти соціальна робота і в Україні.

Спробою певною мірою задовольнити цю потребу є даний посібник. Його автори — викладачі та аспіранти кафедри політології та соціальних технологій Національного авіаційного університету (м. Київ), де вже сьомий рік здійснюється підготовка соціальних працівників.

Безпосереднім приводом до написання став той факт, що абсолютна більшість людей, які працюють у соціальних службах України, не має фахової освіти. Відтак автори посібника особливу увагу звернули на питання теорії соціальної роботи, зв'язку з соціальною політикою, на правові засади діяльності соціального працівника, його роль, зміст, методи та способи фахових дій.

Своєрідним «ноу-хау» є спроба розкрити соціально-психологічні особливості професійного відбору соціальних працівників; вперше подано на суд майбутніх читачів професіограму та психограму професії соціального працівника.

Для України важливим завданням є розширення можливостей соціальної роботи, однією з яких є вивчення і творче використання міжнародного досвіду цієї суспільно важливої діяльності. Сьогодні такий досвід значною мірою стає відкритим, доступним, проте це аж ніяк не спрощує його вивчення та освоєння.

Навчальний посібник даного типу відрізняється від численних видань з тематики соціальної роботи, оскільки розрахований насамперед на тих, хто практично зайнятий у сфері соціальних послуг та соціального захисту — від соціальних служб на місцях до відповідних центральних (державних) структур, але не зміг здобути фахову освіту. Автори видання щирі у своєму прагненні допомогти цим людям і водночас готові належним чином сприйняти зауваження, поради та конструктивну критику на свою адресу з тим, щоб покращити видання, а, отже, словом і ділом вплинути на вдосконалення соціальної роботи в Україні.

Розділ 1

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ТЕОРІЯ, ЗАСАДИ, ДОСВІД

1.1. Взаємодія соціальної політики та соціальної роботи

Поняття соціальної політики відноситься до числа таких, що її надто часто використовують у практиці державного будівництва і прямо пов'язують з соціальною роботою. Водночас воно є предметом широких наукових дискусій як в Україні, так і за кордоном. При цьому його обсяг та зміст у різних дослідників значно відрізняється. Це пов'язане з тим, що соціальна політика, як інструмент державного управління, стала культивуватися на теренах СНД, починаючи з середини 80-х років ХХ ст.

Соціальна політика трактується як невід'ємна функція цивілізованої держави і модернізованого суспільства. Соціальна політика являє собою обов'язковий елемент діяльності суспільства і держави, її найважливішу галузь, де конструюється бажаний стан соціальної сфери, яка і є її основним об'єктом. Це діяльність з управління розвитком соціальної сфери та визначення пріоритетних напрямів її удосконалення з метою підвищення рівня життя всіх соціальних груп [22, с. 29–32].

Держава в особі відповідних органів управління на державному і регіональному рівнях на основі дії принципу соціальних гарантій несе відповідальність за зростання рівня життя і соціальне забезпечення громадян. Отже, соціальна політика демонструє, як цілі і завдання, висунуті базовими соціальними інститутами, у конкретний період часу співвідносяться з існуючими у людей уявленнями про необхідний рівень їх соціальної забезпеченості. До сфери соціальної політики входить: розподіл доходів, товарів, послуг, матеріальних і соціальних умов відтворення населення. Вона націлена на обмеження масштабів абсолютної бідності, забезпечення необхідними джерелами існування, підтримання соціального здоров'я і т. д. Відповідно, результатом ефективної соціальної політики є забезпечення можливостей для задоволення потреб членів суспільства, збереження його стабільності, розвиток системи соціального страхування, активізація факторів, що

стимулюють високопродуктивну працю, подальший розвиток системи соціального обслуговування, стимуляція зайнятості, формування настанови на соціальну відповідальність членів суспільства за своє соціальне благополуччя тощо.

Існує чимало визначень соціальної політики, причому у широкому значенні до соціальної політики відносять все, що сприяє досягненню цілей суспільства, у вузькому ж розумінні зводить це явище тільки до підтримки соціально слабких категорій населення. Серед авторів можна виділити найповнішу точку зору П. Д. Павленок, на думку якого соціальна політика держави це певна орієнтація та система заходів для оптимізації соціального розвитку суспільства, відносин між соціальними та іншими групами, створення тих чи інших умов для задоволення життєвих потреб їх представників. Це широке визначення охоплює весь зміст соціальної сфери суспільства, проте дослідник включає в це визначення також механізми цілепокладання та соціального контролю [37, с. 34–44].

Є. І. Холостова дає таке визначення соціальної політики: «Соціальна політика — це сукупність ідеологічних уявлень суспільства і держави про цілі соціального розвитку та діяльність для досягнення соціальних показників, що відповідають цим цілям» [67, с. 15–17].

Можна виділити п'ять груп підходів до розуміння соціальної політики в сучасній науці:

По-перше, соціальну політику розглядають як діяльність з розв'язання проблем усього суспільства, отже, з цієї точки зору вона спрямована на досягнення його найважливіших цілей.

По-друге, соціальна політика розглядається як політика стабілізації соціально-трудової сфери суспільства — в даному випадку вона спрямована на регламентування відносин праці і капіталу.

По-третє, соціальна політика може бути розглянута як діяльність, орієнтована на соціальні низи — декласовані елементи, маргінальні групи для того, щоб захистити їх шляхом розвитку державної допомоги та громадської благодійності.

По-четверте, соціальну політику розглядають як інструмент пом'якшення індивідуальної та соціальної нерівності через систему державних і громадських перерозподільних заходів. Мета

соціальної політики в даному підході — утримати диференціацію доходів у рамках коефіцієнта (10:1) шляхом відповідної податкової політики.

По-н'яте, соціальна політика розглядається з точки зору базових цінностей сучасного громадянського суспільства та соціальної держави — відповідно, її цілями визнається досягнення справедливості і соціального партнерства. У вітчизняній науці та практиці переважає останній з теоретичних підходів до розуміння сутності соціальної політики [67, с. 56–63].

Державна соціальна політика реалізується через рішення таких завдань:

- забезпечення рівних можливостей при реалізації права на освіту і частку в суспільному добробуті шляхом справедливого розподілу доходів і майна;

- зменшення небажаних, обумовлених ринком відмінностей між багатими і бідними при виникненні доходів і капіталу;

- забезпечення більшої свободи, справедливості, поваги гідності людини, забезпечення розвитку особистості, активної участі в суспільному житті і права на частку відповідальності перед суспільством;

- подальше вдосконалення суспільно-політичного інструментарію та положень, що регулюють існуючий устрій, з метою забезпечення основних соціальних прав та розширення мережі соціального забезпечення.

Слід зазначити, що можливості розв'язання тих чи інших завдань соціальної політики визначаються ресурсами, які може спрямувати держава на їх залагодження. У свою чергу, ресурсна база залежить від загального рівня економічного розвитку країни. Тому конкретні завдання соціальної політики тісно пов'язані з економічним розвитком країни [27, с. 5–8].

Розглянемо моделі соціальної політики в різних державах.

Американська модель соціальної політики — найбільш лібералізований варіант, який базується на принципі відокремлення соціального захисту від вільного ринку та обмеженні захисту лише тих, хто не має інших доходів, крім соціальних виплат. При цьому забезпечується досить високий рівень і якість життя основної частини населення.

Шведська модель (Швеція, Норвегія, Фінляндія та інші країни) — найбільш соціалізована модель, тобто економіка найбільшою мірою працює на задоволення потреб членів суспільства. Вона відзначається надзвичайно високою часткою ВВП, яка розподіляється через бюджет (понад 50 %), акумулюванням у руках держави значних фінансових ресурсів, домінуванням ідеї рівності та солідарності у здійсненні соціальної політики, активною упереджувальною політикою, профілактичними заходами у сфері зайнятості, політикою доходів, високим рівнем соціального захисту населення, що забезпечується в основному за державні кошти. Тут соціальна політика тісно пов'язана з державним регулюванням економіки, яке має чітко виражену соціальну спрямованість, тобто соціальна політика виступає метою економічної діяльності держави.

Німецька модель (ФРН, Франція, Австрія) характеризується високими обсягами ВВП, що перерозподіляється через державний бюджет (близько 50 %), створенням розвиненої системи соціально-го захисту на основі залучення коштів держави та підприємців.

Японська модель соціальної політики передбачає проведення політики вирівнювання доходів, особливу політику використання робочої сили (система довічного найму з певними сучасними модифікаціями), домінування психології колективізму, солідарності в доходах, досягнення консенсусу між різними суб'єктами у розв'язанні соціально-економічних проблем, виділення питань підвищення життєвого рівня населення в ранг національних пріоритетів.

Англосаксонська модель (Велика Британія, Ірландія, Канада) виступає проміжною ланкою між лібералізовано американською і соціально орієнтованими шведською та німецькою моделями. Для неї характерним є активніше, ніж для першої моделі, регулювання соціальних процесів з боку держави, проте нижчий, ніж в останніх двох моделях, рівень оподаткування і перерозподілу ВВП через держбюджет (не більше 40 %). Крім того, має місце приблизно рівний розподіл витрат на соціальне забезпечення між державою та приватним сектором, пасивна державна політика на ринку праці.

І нарешті, *модель соціальної політики Української держави* має представляти собою симбіоз лібералізму та соціальної орієнтації. Перший дає можливість в умовах відсутності достатніх фінансових

коштів у держави створити умови для самореалізації і самозабезпечення економічних суб'єктів. Друга складова передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення [32, с. 82–145].

В умовах соціально-ринкової трансформації держава має виступити соціальним амортизатором перетворень і одночасно проводити активну соціальну політику на нових, адекватних ринковим вимогам засадах. Соціальні амортизатори — це механізми соціального захисту.

Система соціального захисту в Україні включає в себе: пенсії (ПФ, ФСС);

- допомогу по безробіттю (ФЗ);
- систему короткотермінових грошових допомог при хворобі;
- при народженні дитини (ФСС, ПФ);
- програму допомоги сім'ям із дітьми (ПФ, ФСС, МБ+ДБ);
- державні програми дотацій і житлових субсидій (ДБ);
- допомогу на поховання (ФСС, ПФ, ФЗ, МБ);
- державну систему охорони здоров'я (МБ, ДБ, ЧФ);
- державну систему освіти (МБ, ДБ).

У незалежній Україні інтерес до соціальної політики обумовлюється тим, що у ст. 1. Конституції України наша країна проголосила побудову соціальної держави. Це означає, що Україна повинна побудувати таку державу, політика якої спрямована на створення умов, які достойне життя та вільний розвиток людини [22, с. 40–44].

Ідея соціальної держави, як відомо, утвердилася на теренах Західної Європи під тиском двох головних чинників: наслідків Другої світової війни та розчарувань населення у ліберальній теорії соціального прогресу. У сучасній літературі виділяють три типи соціальної держави:

– *ліберальна (або обмежена) соціальна держава*. Держава через бюджет фінансує «джерела існування» (допомоги) малозабезпеченій частині населення. Правила надання допомоги достатньо суворі, допомога невелика, а працездатних її отримувачів влада намагається працевлаштувати — перевести з допомоги на заробітну плату. Традиційний приклад США, а в недалекому минулому — Велика Британія, Канада та Австралія;